

DIOKLECIJANOVA ŽENA PRISCA* I KĆERKA VALERIA**

Malo je spomena u povijesnim izvorima o Dioklecijanovoj ženi Priski i kćerki Valeriji. One se, osim kod Laktancija, drugdje gotovo i ne spominju. Priskinih portreta nema na novcu, a nema čak ni spomena u natpisima. Ime Dioklecijanovoj ženi ne bismo ni znali da Laktancije nije zapisao da se nazivala *Prisca*. Bila je upletena u događanja u vezi s počecima progona kršćana, a poslije toga došla je kćeri u vrijeme bolesti ili možda čak poslije smrti njenog muža Galerija.¹ O tome vidi kasnije. Prema tomu, očito da je Dioklecijan vlastitu ženu držao u pozadini ne podijelivši joj ni titulu *Augusta*, koju su nosile gotovo sve žene prethodnih vladara.² Stoga se ne zna kad je rođena, a niti kad se udala za Dioklecijana. Njezino ime *Prisca* bijaše joj *cognomen*. To bi značilo stara, drevna, ali i oštra ili ozbiljna. Taj *cognomen* bijaše vrlo čest i kod muškaraca (dakako u muškom redu) i kod žena.³ Nije joj poznat *gens*, jer se nije očuvao njen *nomen*, a on bi otkrio taj podatak. Moguće je da je prešla i u Dioklecijanov *gens Valeria*, kao što je kćerka ušla u rod *Galeria*, ali to nije dokazivo. Jedna od nepoznanica je i njeno podrijetlo. Malo je vjerojatno da je ona iz muževljeva zavičaja, jer je Dioklecijan po svoj prilici mlad kao i svi vojnici stupio u vojnu službu, a zatim služio u mnogim krajevima pa ju je mogao sresti bilo gdje u rimskom carstvu. Njezino ime je zapadnog podrijetla, ali je dobro poznato da su se u kasnijim stoljećima istočnjaci služili zapadnim, a zapadnjaci istočnim imenima. Stoga je njen *cognomen* u tom pogledu neproziran. Priska je rođena vjerojatno oko 250. ili još bolje nešto poslije. Budući da se njena i Dioklecijanova kćer Valeria udala za Galerija godine 293,⁴ neprijeporno

* O Priski općenito *The Prosopography of the Later Roman Empire* (ed. A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, Cambridge 1971, str. 726, br. 1. i PWRE XXII, stup. 141 (W. Ensslin).

** O Valeriji općenito *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge 1971, str. 937.

¹ Laktancije, *De mortibus persecutorum*, ed. J.L. Creed, Oxford 1984., 15, 1.

² Usp. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996 (2. durchges. und erw. Aufl.), str. 269.

³ Usp. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 30 i 288 (autor navodi 1269 primjera). U Dalmaciji također vrlo prošireno, usp. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 273.

⁴ T.D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge-London 1982, str. 38 drži da je moguće bila i ranije udala za Galerija. To dopušta i F. Kolb, *Diocletian und die Erste Tetrarchie*. Im

Sl.1.

Portret Priske u Dioklecijanom mauzoleju u Splitu

The Portret of Prisca in Dioklecian's Mausoleum in Split

je da je *Prisca* bila u braku s Dioklecijanom prije nego što je on 284. stupio na prijestolje, jer bi u protivnom kćer u trenutku udaje imala manje od deset godina. Kad je riječ o Priski i Dioklecijanu, valja naglasiti da on najvjerojatnije nije imao drugih žena, a ni konkubina, jer bi valjda imao djece i iz ranijih brakova ili pak izvan vanbračne zajednice,⁵ kao neki njegovi suvladari (Konstancije Klor i Galerije).⁶ Uz sve karakterne

provisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York 1987, str. 71. Čini se da bi u tom slučaju Valerija morala biti rođena prije 270. a to bi značilo da se rodila prije Dioklecijanove 25. godine. Zato nisam sklon takvoj pretpostavci za koju, uostalom, ni nema uporišta u izvorima, a još manje da je Valerijina kćerka Valerija Maksimila poslije koje navodno više nije mogla imati djece. Iako to Barnes navodi samo kao moguće ipak je pretjerao u neutemeljenim konjekcijama. Čini se da je osobito pretjerao W. Kuhoff, *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284-313 n. Chr. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2001.*, str. 30 i bilj. 44 i 45 te 287 svojom prevelikom sumnjom u Priskin historicitet. Držim da bi Laktancije izmišljanjem imena posve rasprodao svoj kredibilitet. Pisac u to doba živi u Nikomediji i pažljivo prati događaje na dvoru i u vezi s prognimima.

⁵ F. Bulić, *Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio; kada i gdje je umro.* F. Bulić, *Izabrani spisi*, Split 1984. (ed. N. Cambi) str. 205 navodi da je prema martirologijima Dioklecijan imao više žena, sinova i kćeri. Očito i Bulić to smatra fantastičnim i nevjerodostojnim podacima.

⁶ O djeci Galerija, Severa, Maksimina Daje itd. Usp. Laktancije, 7, 9.

negativnosti koje mu prišiva Laktancije jedino se ne nabraja pohot i razvrat. Da je ikako mogao, Laktancije bi to sigurno bio i spomenuo kao i u slučaju svih ostalih nje-mu mrskih vladara toga doba.⁷ Očividno ga nije mogao i time naružiti.

Dioklecijanovu ženu i kćerku bez navođenja imena Laktancije upliće još i kad govori o negovoj graditeljskoj strasti.⁸ To bi ukazivalo, ako je vjerovati piscu njegovu mrzitelju, da su i one dijelile njegov luksuz, ali to je ipak samo usputna bilješka. O tome malo više u vezi s Valerijom zbog iste optužbe. Vrlo je vjerojatno da se njen portret sačuvao u Dioklecijanovom mauzoleju u Splitu (sl. 1). Naime, u frizu mauzoleja u jednakom (elipsastom) tondu od lovorovog lista kao pandan carevom prikazano je žensko poprsje.⁹ Ima logike da su portreti muža i žene bili izrađeni u frizu mauzoleja, jer su oni česta pojava u funeralnoj umjetnosti i stoga se pojavljuju na svim kategorijama nadgrobničkih spomenika koji mogu pripadati raznim slojevima pučanstva rimskog društva, pa je to i ovdje bio slučaj. Portret je, međutim, vrlo grub rad, kao što je, uostalom, i čitav friz u čiji sastav i spada.¹⁰ Zapaža se da žena nema suvremenu frizuru, vrlo karakteristični tip s posuvraćenom pletenicom na tjemenu kakav prevladava u kasnom III. ili ranom IV. st. Oblik frizure više podjeća na one nekih božica ili personifikacija. Kosa pada na ramena, a na tjemenu završava poput kročila kakav ne nose suvremene žene. Ipak ne vjerujem poput S. Čurčića da je riječ o personifikaciji jer paralela s malim lukom iz Soluna nije ispravna¹¹ (ovaj potonji spomenik je javnog ne sepućalnog karaktera). O tomu, uostalom, više kad bude riječ o Valeriji. Svakako je moguće da je *Prisca* ipak izjednačena s nekim božanstvom, ali takva se identifikacija

⁷ O razvratu Maksimijana usp. Laktancije, 8, 6-7. O pohoti Maksimina Daje usp. Laktancije 38, 1-7 i d.

⁸ Tomu se pridružila i njegova golemo strast za građenjem. To je iziskivalo veliko opterećivanje provincija, otkuda su se nabavljali radnici, zanatlije, teretna kola i drugo što je bilo potrebno za podizanje građevina. Laktancije 7, 9-10 piše: "Ovdje su se gradile bazilike (sale za suđenje i drugo op. N.C.), ondje cirkus, ovdje radionica oružja, ondje kuća za ženu, ovdje za kćer. Iznenada bi dao porušiti neki veći dio grada (Nikomedijske op.p.); svi bi se morali iseliti sa ženama i djecom kao da su grad osvojili neprijatelji. I kad bi sve ove bile dovršene, osiromašio bi provincije, govorio bi (Dioklecijan op. N.C.): "nisu dobro uspjeli, trebalo bi ih drugačije napraviti". Tako bi se ponovno moralo rušiti i mijenjati, samo da bi se gradilo iznova. Tomu ga je vodila stalna težnja da Nikomediju uzdigne do veličine Rima (prijevod N.C.)." Valja, međutim, napomenuti da je Dioklecijan gradio i drugdje, ne samo u Nikomediji.

⁹ N. Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000, str. 81, bilj. 593, str. 402, br. 129, tab. 172.

¹⁰ O frizu u Dioklecijanovom mauzoleju usp. Sh. McNally, *The Frieze of the Mausoleum at Split*, Studies Presented to George M.A. Hanfmann, Mainz 1971, str. 101 i d. i Sh. McNally, *The Architectural Ornament of Diocletian's Palace at Split*, Oxford 1996, str. 54 i d, sl. 69 i 70.

¹¹ S. Čurčić, *Late-antique palaces: the meaning of urban context*, *Ars Orientalis* XXIII, 1973, str. 69, sl. 7a, 7b. Autor osim ispravnog zapažanja da je riječ o frizuri koja više podsjeća na personifikacije nego na suvremene oblike iznosi pomalo čudnu misao da njegova žena ne bi imala što raditi na javnom spomeniku. Mauzolej je ipak prije svega privatni spomenik. Osim toga Čurčić je previdio da je personifikacija grada na malom slavlolu u Solunu isklesana tek kasnije od Valerijina portreta. To je zapravo *damnatio memoriae* Valerije. Usp. ovdje i bilj. 43 i 44.

mogla dogoditi tek poslije njene smrti. Moguće je također da je taj dio friza tek tada i bio dovršen. No, o svemu tomu ne smije se ništa decidirano tvrditi, nego samo pretpostavljati.

Drugih primjera Priskinih portreta nema, osim ako se ne uzme u obzir portret mršave starije žene s diademom i velom iz Pariza koji pod upitnikom J. Meischner smatra Dioklecijanovom ženom.¹² Međutim, iako bi se zbog diadema moglo osobu smatrati caricom, ipak za eventualnu atribuciju nema dovoljno dokaza.

Što se pak Dioklecijanove i Priskine kćeri Valerije tiče valja kazati da je ona najvjerojatnije rođena iza 270.,¹³ ali kada, to je već teže pitanje. Već je prije navedeno zbog čega bi to bilo logično i vjerojatno.¹⁴ U doba udaje godine 293. ona bi imala osamnaest do dvadeset godina. Laktancije ne spominje neki njen prethodno razvrgnuti brak, a da je mogao sigurno bi to bio i spomenuo. Tih je godina (između 270. i 280.) Dioklecijan imao između dvadeset pet i trideset pet godina što je za vojnika pravo vrijeme za brak i djecu. Kćeri Dioklecijana i Priske ime je *Galeria Valeria*. Iz imena se može zaključiti da je ušla u Galerijev gens, očito poslije nego što se udala za cezara Galerija, dok je njen izvorni gens *Valeria* koji je baštinila od oca, postao *cognomen*.¹⁵ Čini se da ni ona nije odmah postala Augusta, čime je Galerije slijedio Dioklecijanovu obiteljsku politiku.¹⁶ To se dogodilo tek godine 308. poslije prvih trzavica u drugoj tetrahiji.¹⁷ Podijelivši svojoj ženi taj visoki naslov, njen muž je po svojoj prilici želio naglasiti svoj status i blisku rodbinsku vezu s osnivačem tetrahije. Približno u to doba dobila je još jednu počast, a to je da se dio negdašnje provincije Panonije po njoj nazvao Valeria.¹⁸ Bila je pomajka Galerijeva sina Kandidijana i kćerke mu Valerije Maksimile koja se udala za Maksimijanova sina Maksencija. To su Galerijeva djeca iz prvog braka.¹⁹ Da je bila pomajka oboje djece, dalo bi se zaključiti po jednom natpisu koji je naziva *Mater castrorum*.²⁰ Zanimljivo je da je njena majka imala samo nju, dok ona pak nije imala

¹² J. Meischner, *Bildnisse der Spätantike 193-500. Problemfelder. Die Privatporträts*, Berlin 2001, str. 68, sl. 191.

¹³ Pomalo je čudno što D. Kienast, o.c. str. 286 kad govori o Valerijim roditeljima stavlja upitnik uz Prisku. Laktancije nigdje ne navodi da ona ne bi bila Priskina kćerka. Svugdje, kad to može, kršćanski pisac izričito spominje da je neka osoba kći ili sin konkubine. I sudbinski kontekst povezuje te dvije žene. Takav odnos može biti samo materinski.

¹⁴ Usp. bilj. 4.

¹⁵ N. Cambi, Dioklecijanova i Konstantinova "politika" odabira imena, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 485, knj. XL. Društvene znanosti, Zagreb 2002, str. 38, br. 5.

¹⁶ D. Kienast, o.c. str. 286. To se po svojoj prilici dogodilo u studenom 308.

¹⁷ W. Kuhoff, o.c. str. 361 smatra da je to bilo između 308. i 311. ali da je imenovanje najvjerojatnije ipak godine 311.

¹⁸ Usp. W. Kuhoff, o.c. str. 394, 839.

¹⁹ Usp. bilj. 5.

²⁰ Dessau, ILS 8932 i IGR IV 1526.

vlastitog poroda.²¹ Zaista je neuobičajeno za to doba da Dioklecijan, kad već nije imao s Priskom više djece, osobito muške, nije to načinio s konkubinama. Za tu bi djecu Priska sigurno brinula kao i za svoju vlastitu, jednako kao i Valerija za Galerijevu. I to pokazuje da se Dioklecijan nije oslanjao na vlastitu obitelj i djecu u politici nasljeđivanja prijestolja.

Dva su važna podatka koja se spominju u vezi s Valerijom prije dramatičnih događanja poslije Galerijeve smrti. Jedan je već spomenut kad je bilo riječi o Dioklecijanovom neumjerenom porivu za građenjem u kojem se govori o kćerinoj kući (bez navođenja imena). To je pitanje, osobito kad je *Valeria* po srijedi, dosta problematično i dovodi u sumnju Laktancijev podatak.²² Naime, kad bi i zašto bi otac uopće gradio bilo kakav dom za kćerku? Zašto bi ona prije svoje dvadesete godine trebala villu ili čak palaču. Do udaje žena živi u kući svojih roditelja.²³ Po svoj prilici ona se mlada udala za Galerija. Poslije toga vjerojatno je boravila u Galerijevoj palači u Solunu,²⁴ Sirmiju²⁵ ili negdje drugdje gdje je car još mogao imati svoje rezidencije.²⁶ Kad pak Galerije boravi u Nikomediji, a to je izgleda bilo ponekad zimi,²⁷ i on boravi u Dioklecijanovoj palači, jer Laktancije govori o samo jednom zdanju u kojem je sam dao podmetnuti požar s nakanom da za to optuži kršćane.²⁸ Da Galerije tu ne boravi, ne bi Dioklecijanu uvrijedeno najavio da odlazi jer ne želi biti živ spaljen.²⁹ Kad pak započinje rušenje kršćanske crkve, oba imperatora (Dioklecijan i Galerije) zajednički promatraju kako legionari ruše zdanje.³⁰ To bi značilo da zajednički žive u jednoj građevini. Drugi put se pak Valerija i Priska uvode u kontekst Dioklecijanovih progona kršćana. Taj je pasus iznimno važan i glasi: *“Imperatorov se bijes nije sada više ograničavao na ukućne, nego je bio usmjeren protiv svih i prije svih prisilio je svoju kćer Valeriju i ženu Prisku da se okaljaju poganskim žrtvama. Nekoć najutjecajniji eunusi, na koje su se prije toga*

²¹ Laktancije, 50, 2.

²² Usp. bilj. 8.

²³ Međutim, osim palače u Splitu koja je iz poznog doba njegove vlasti, Dioklecijan je svoje rezidencije imao još u Nikomediji i Antiohiji. O tim palačama se malo zna, usp. J. Baldini Lippolis, *La domus tardoantica forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo*, Bologna 2001, str. 129 i d, sa sl. i 230, bez sl.

²⁴ O Galerijevoj palači u Solunu usp. I. Baldini Lippolis, o.c. str. 282, (Salonicco 1 – Palazzo di Galerio), sa sl. na str. 282–285 i prethodnom literaturom.

²⁵ P. Milošević, *Arheologija i istorija Sirmijuma*, Novi Sad 2001, str. 36 i d. sa sl.; V. Popović, *Sirmium*, Sremska Mitrovica 2003, str. 91, sl. na str. 96; str. 121 i d, sa sl.

²⁶ Ovo se po svoj prilici ne odnosi na grad-palaču u Romuliani jer je ona bila predviđena za carev povratak kao što je bio slučaj i s Dioklecijanovom palačom u Splitu.

²⁷ Laktancije, 10, 6.

²⁸ Laktancije, 14, 2 i 7.

²⁹ Laktancije, 14, 6, 7.

³⁰ Laktancije, 12, 3, 4.

oslanjali čitava palača i sam car, izgubiše život, svećenici i pomoćnici su hroantani i bez ikakvog dokaza ili priznanja te sa svim svojima odvedeni" (prev. N.C.).³¹ Ovaj pasus se ponekad tumačio kao da su tobože i Valeria i Prisca bile kršćanke ili barem kršćanske simpatizerke pa je car javno želio pokazati da su odstupile od svojih stavova i vratile se u okrilje stare rimske vjere.³² Međutim, tako se ipak ne da iščitati iz prije navedenog pasusa. Opaska da je car obje žene zagadio žrtvom (... *sacrificio pollui coegit*) piščev je stav. Kako su na to gledale žene, nije poznato. Bilo bi uistinu previše očekivati da su se one razlikovale od muževa u vjerskim pitanjima, jer je Dioklecijan religiju smatrao temeljnom vrijednosti društva. Valerija i Priska su svojim primjerom morale samo javno pokazati što je svima činiti i da od žrtvovanja nitko neće biti pošteđen pa makao bio. Osaženje izvorne rimske religije bilo je jedno od onih pitanja koja su imala učvrstiti posrnulu rimsku državu.

Nakon strašnih progona koje je po Laktanciju potakla Galerijeva majka Romula, a što ih je najgorljivije provodio njen sin,³³ taj car je kasnije ipak izdao edikt o toleranciji 30. travnja 311.³⁴ To je bio potez očajnika koji je bio teško bolestan i koji je realno politički shvatio neuspješnost pothvata. Laktancije smatra da je bilo već kasno da mu Bog pomogne pa je njegova bolest i dalje napredovala i dovela do strašne smrti početkom svibnja iste godine.³⁵ Najvažnija Laktancijeva poglavlja koja otkrivaju visoku vrijednost Valerijina značaja slijede tek poslije opisa Galerijeve strašne smrti. Zbog važnosti donosim te pasuse u vlastitom prijevodu:

Cap. 35, 3, 4 "Nekoliko dana poslije toga preporučio je on Liciniju svoju ženu i sina i povjerio ih njegovoj zaštiti, poslije nego što su se već raspali dijelovi njegova čitava tijela. To se saznalo u Nikomediji... istog mjeseca kad se sljedećeg 1. ožujka trebala proslaviti njegova vicenalia."

Cap. 39: Budući da je na taj način ozakonio svoj razvrat, jer je smatrao da mu je dopušteno sve što poželi (Maksimian Daja op. N.C.), posegao je i za Augustom koju je još donedavno majkom zvao. Nakon Maksimijanove (Galerijeve op. N.C.) smrti k njemu (Maksimianu Daji op. N.C.) došla je Valerija, vjerujući da je sigurnija u njegovim područjima, tim više što je on već bio oženjen. Ali u zločudnom čudovištu odmah je planula strast. Još je žena bila u crnim

³¹ Laktancije, 15, 1, 2.

³² O tome usp. J.L. Creed, o.c. str. 95, 15; Takoder A. Demandt, Die Spätantike. Römische Geschichte von Diokletian bis Justinian 284-565 n. Chr. München 1989. str. 67, bilj. 60 (o raznim mišljenjima). Takoder negativno mišljenje W. Kuhoff, o.c. str. 287, bilj. 691.

³³ O ulozi Galerijeve majke na početak progona usp. Laktancije 11, 1-2.

³⁴ Laktancije, 35, 1, 2. Pausus glasi: "Ovaj edikt izvođen je 30. travnja za osmog Galerijeva i drugog Maksimianova konzulata. Tada si, nakon što su otvoreni zatvori, najdraži Donate (osoba-konfesor kojoj Laktancije posvećuje svoj traktat op. N.C.), s drugim konfesorima bio otpušten, poslije nego što ti je zatvor bio stan kroz šest godina. Ipak onaj (Galerije op. N.C.) nije time dobio Božji oprost za svoju krivicu.

³⁵ O tome datumu usp. D. Kienast, o.c. str. 284.

haljinama, jer još nije bilo prošlo vrijeme žalosti. Preko poslanika, Maksimin je zaprosio njenu ruku, poručivši joj, ako pristane, da bi on odbacio svoju ženu. Ova je pak hrabro odgovorila kako je samo ona mogla: prije svega u žalobnim haljinama ona ne može razgovarati o udaji, dok je još topao pepeo njena muža, njegova oca, potom bi on (Maksimim Daja) sramotno postupio kad bi potjerao vjernu ženu, a to bi pouzdano i njoj načinio te konačno ne bi bilo umjesno da žena njezina imena i položaja sebi dopusti jedan drugi, nečudoredni i neprimjereni brak. Čovjeku je javljeno što se ona usudila odgovoriti. Njegova starost se pretvorila u srdžbu i bijes. Odmah je objavio njezino izopćenje, orobio njezina dobra, oduzeo njezinu pratnju i do smrti dao mučiti njezine eunuhe. Ona sama je sa svojom majkom prognana, ali ne na jedno određeno mjesto nego ju je s prezirom neočekivano gonio sad tamo sad ovamo, njezine je prijateljice optužio zbog brakolomstva.

Cap. 40. Bila je jedna žena iz senatorskog staleža kojoj su mladi sinovi već podarili unuke. Valerija ju je ljubila kao drugu majku, a Maksimin je sumnjao da joj je ona svjetovala da ga odbije. Dao je nalog namjesniku da je sramotno ubije. Njoj su pridružene dvije žene jednako visokog ranga. Jedna od njih je u Rimu ostavila kćer kao vestalsku djevicu, a Valeriji je tada bila potajice vjerna, druga je imala za muža senatora i carici nije bila posebno bliska. I jedna i druga su ubijene poradi njihove iznimne ljepote i čednosti. Te su žene iznenadno uhićene ne da bi im se sudilo nego su ote, jer nije bilo nikoga tko bi ih optužio. Konačno su našli jednog Židova, već okrivljena zbog drugih nedjela, koji je, ponukan nadom u oslobođenje od kazne, pristao lažno svjedočiti protiv nedužnih žena. Pravedni i savjesni sudac otišao je sa stražom iz grada da ne bi bio kamenovan. Mjesto ove tragedije bila je Nikeja. Židov je stavljen na muke i potom dao izjavu kako mu je bilo naređeno, ali pesnice mučitelja spriječile su žene da ga oporogavaju. Dan je nalog da se nedužne žene odvedu i usmrte. Nastao je plač i žalost ne samo muža što je stao u zaštitu svoje vjerne žene, koja je to i zasluživala, nego svih onih koji su pratili taj nečuvstven nepravedni proces. I da ne bi pobuna nezadovoljnoga naroda otela žene iz ruku krvnika, one su otpraćene među konjanicima na vojnički način, u stroju s oklopnicima i strijelcima. Tako su žene bile odvedene u smrt usred čete naoružanih vojnika. I bile bi ostale nepokopane, jer je kućna posluga bila natjerana u bijeg, da ih nisu potajno sahranili ožalošćeni prijatelji. "Svodniku" nije održano obećano oslobođenje od kazne, nego je, pošto je bio vezan za stup, otkrio čitavu tajnu, i izdišući posvojedočio je svima koji su tu nazočili da su umorene nevine žene.

Cap. 41. Ali je Augusta, protjerana u osamljene dijelove sirijske pustinje, upoznala svog oca Dioklecijana preko tajnih poslanika sa svojom nevoljom. Ovaj je uputio poslanike i molio da mu se pošalje kćer, ali bezuspješno. Ni na opetovane molbe ona mu nije vraćena. Konačno je odaslao jednog svoga rodaka, ratnika i moćnog čovjeka, da ga (Maksimina Daju op. N.C.) moli pozivajući se na dobročinstva što je od njega (Dioklecijana op. N.C.) primio. Ali i ovaj nije postigao cilj i natrag je došao s viješću o neuspješnosti poslanstva.

Cap. 50. Na taj je način Bog uništio sve progonitelje njegova imena da od njih nije ostalo ni stabla ni korijena. Jer čim je Licinije došao do najviše vlasti, izdao je nalog da se prije svega

ubije Valerija, premda se nju ni Maksimin u svome bijesu nije usudio usmrtniti, čak i nakon svoga bijega, kad je već pred očima vidio i svoju vlastitu smrt, a jednako i Kandidijana, rođenog od konkubine, kojega je Valerija adoptirala, jer bijaše nerotkinja. Ta žena (Valerija op. N.C.) je na vijest o pobjedi Licinija izmijenila svoju odjeću i pomiješala se s njegovom pratnjom da bi pratila sudbinu Kandidijana koji je, činilo se, kad se pojavio u Nikomediji, da ipak uživa naklonost, sve dok nije bio ubijen, a da nije ništa slutio. Na vijest o njegovoj smrti žena (Valerija op. N.C.) je odmah pobjegla. Već odraslog Severova sina Severiana koji je pratio Maksimina na bijegu s bojnog polja, isto je tako (Licinije op. N.C.) dao ubiti pod optužbom da je kanio odjenuti purpur poslije smrti ovoga (Maksimina Daje op. N.C.). Svi su se ovi već dugo plašili Licinijeva zla i stoga radije boravili kod Maksimina, s iznimkom Valerije, koja je traženje da ustupi svoja nasljedna prava na sva Maksimijanova (Galerijeva op. N.C.) dobra, uskratila kako Liciniju tako i Maksiminu. I Maksiminovom najstarijem sinu Maksimu koji je tada imao osam godina i njegovoj sedmogodišnjoj kćerki, zaručenoj s Kandidijanom, oduzeo je život (Licinije op. N.C.). Ali najprije je njihovu majku dao baciti u Oront, gdje je ona često zapovijedala da se u valovima utope čestite žene. Tako su svi zli istinitom i pravednom Božjom osudom primili isto (kazu) za ono što su radili.

Cap. 51. Valerija pak, pošto je lutala petnaest mjeseci po različitim provincijama u proslom odijelu, konačno je u Solunu prepoznata, uhvaćena je i kažnjena zajedno s majkom. Obim su ženama, vođenim u velikoj predstavi i poniženju uz suosjećanje mnoštva zbog tako velikog pada, bile odrubljene glave, a njihova su tijela bačena u more. Tako su im čednost i položaj bili na propast.

Bez obzira što prije navedeni kaputi nisu jedan do drugoga nego su po Laktancijevoj logici prekidani drugim zbivanjima, njihova je glavna tema Valerija i njena sudbina. Smjelo bi se kazati da je na Dioklecijanovoj kćerki težište, naglasak posljednjih desetak kaputa spisa. Ti se kaputi odnose na događaje poslije Galerijeve smrti kad je udovica bila bez zaštite. Iz tih kaputa jasno proizilazi kakve je ona imala ljudske vrline. Valerija je odlučila boraviti na teritoriji koja pripada Maksiminu Daji, a ne onoj Licinija, iako ju je Galerije ostavio na brigu ovom potonjem.³⁶ Bilo bi logično da je svoje najbliže ostavio na brigu nećaku Daji, ali se Galerije već prethodno uvjerio u njegovu častohlepnost i nezahvalnost. Naprotiv, Licinije mu je bio sudrug u vojsci, a poslije i suaugust. On je bio čovjek Galerijeva povjerenja. Galerije je tražio načina kako da ga imenuje za augusta bez prethodnog cezarskog staža. To je uistinu bilo učinjeno

³⁶ Laktancije 35, 3. W. Kuhoff, o.c. str. 878 drži da nije logično da Galerije ostavlja Valeriju na brigu Liciniju kad ona ima svoja prava i da bi ostavljanje na nečiju skrb bilo njeno umanjivanje. Međutim, bez obzira na caričina prava nije isključeno da je Galerije imao razloga strepiti za sudbinu obitelji. Uostalom, sva djeca umrlih tetaraha odlučuju se živjeti kod jednog ili drugog cara (Licinija ili Maksimina Daje). To sigurno nisu izmišljeni podaci. Privajanje imetka je uistinu dobar razlog za ubijanje.

³⁷ Laktancije 29, 2.

pod Dioklecijanovim auspicijama u Karnuntumu godine 308.³⁷ Do smrti Galerija ta dva vladara nemaju međusobnih nesporazuma. Međutim, unatoč muževljevoj želji, Augusta je ipak došla na Maksiminovo područje. Morao je za to postojati iznimno važan razlog. Laktancije navodi da je ona to načinila, smatrajući da će tu biti sigurnija, tim više što je Maksimin imao ženu.³⁸ Istina je da se tada Licinije još nije bio oženio Konstantinovom sestrom Konstancijom, ali, bez obzira što još nema ženu visokoga ranga, to nije osobito uvjerljiv razlog za promjenu muževljeve volje. Valerija je očito sumnjala u Licinijevu dobronamjernost. Vjerojatno je to bio izbor između dva zla. Valerijinom stradanju vjerojatno je jedini razlog bio golemi Galerijev imutak o kojem se govori u cap. 41 pri kraju. Pravo na tu imovinu po svoj prilici polagala su oba vladara, ali su se razlikovala u načinu kako su se do nje kanili domoći. Udovica se nedvojbeno odlučila boriti za vlastita nasljedna prava te uskratila bilo kome predati Galerijevu baštinu. Time je pokazala odlučnost i hrabrost. Na njenu nesreću nije se odmah odlučila otići ocu u splitsku palaču. Za odlazak ocu poslije je bilo prekasno. Očito je da su svi nasljednici na tronu već zaboravili na Dioklecijanove zasluge, moć i dobročinstva, ako se pod time smije razumijevati uzdizanje na tron. Licinije se nedvojbeno nije libio sile. Na ženidbu s Valerijom nije ni pomišljao jer je već u izgledu imao politički brak s Konstantinovom sestrom. Maksiminov ženidbeni plan je bio bi "humaniji" način privravanja Galerijeva imetka, iako neki istraživači navode da je to bilo zbog toga što bi brak s Valerijom bio dokaz njegove bliskosti s Dioklecijanom.³⁹ Ako je uopće to moglo igrati kakvu ulogu, jer se Daja već dobrano bio osilio, bilo je od drugorazrednog značenja.

Došavši na Dajinu teritoriju, Valeriju su odmah snašle nevolje. Car joj je počeo nuditi brak. Valerija to odbacuje. Njeni su argumenti logični i ljudski:

1. ona u crnini ne želi razgovarati o braku neposredno poslije smrti muža (dok se pepeo još nije ni ohladio), Dajina ujaka i poočima, čovjeka koji ga je, unatoč Dioklecijanovom negativnom mišljenju, doveo na prijestolje.
2. Daja ima odanu ženu i ne želi da on prema ženi nečasno postupi (što znači da njemu želi dobro).
3. Nečasni otpust Daja bi priredio i njoj samoj.
4. Bilo bi nemoralno za ženu njezina ranga, a istodobno i protiv običaja da stupi u novi nečudoredni i neprimjereni brak.

Tako je mogla odgovoriti samo hrabra žena, žena s "petljom" koja se ne boji odmazde. Poslije rezolutnog odbijanja nastaju njezne patnje i lutanja po Dajinom

³⁸ Laktancije 39, 3.

³⁹ Usn. I. Moreau. *Lactance. De mort des persécuteurs*. Paris 1954. str. 412. To mišljenje čini se dičli i I. I.

nalogu. Možda se uzdala u očevu pomoć, ali, ako je uistinu bilo tako, tada je precijenila njegovu moć. Poslije smrti Galerija on više nema ni svoje savjetodavne (seniorske) ovlasti. Gdje je sve bila nije jasno, ali je sigurno neko doba bila u pustim predjelima Sirije. Progone i osvetu prolaze njena majka, njene prijateljice i njena pratnja.

Međutim ono što Valerija radi poslije Dajine smrti još više je vrijedno povijesne pažnje i ljudskog divljenja:

1. Poslije Licinijeve pobjede nad Maksiminom Dajom ona strepi za sudbinu ne svoga, nego Galerijeva sina Kandidijana i preodjevena se skriva među carevom pratnjom u Nikomediji.
2. To je moralo trajati barem nekoliko mjeseci, jer se činilo da je Kandidijan bio u Licinijevoj milosti.
3. Poslije Kandidijanova umorstva ona s majkom bježi u običnom odijelu.
4. Konačno nakon godinu i po dana uhvaćena je i pompozno s majkom justificirana u Solunu. Glave obiju žena bačene su u more.

Navedeno pod brojem 1 moralo je biti vrlo opasno, što opet svjedoči o Valerijinoj iznimnoj osobnoj hrabrosti. Nju bez obzira na haljine sigurno nije bilo teško prepoznati. Galerijeva udovica je bila opće poznata žena. Ona se s ocem i mužem morala pojavljivati u javnosti prigodom svečanosti i u raznim drugim prigodama. Njen profil je bio otisnut na novcu, a nedvojbeno je da su morali postojati i njeni portretni kipovi različitog karaktera. Doušnici su se mogli nadati bogatoj nagradi. Zbog smrti Valerije i Priske žalost nazočnih bila je nedvojbeno velika. To pokazuje da su one uživale popularnost kod običnog puka. Tome je doprinosilo i dostojanstveno držanje žena, kako proizilazi iz konteksta događanja, iako je želja egzekutora bila da ih ponizi.

Sam Laktancije možda i nesvjesno iskazuje divljenje prema Valeriji. On za nju rabi riječi hrabrost, samosvjest i čednost. Sve joj je to bilo uzalud. Laktancije Dajina i Licinijeva zlodjela opravdava uvjerenjem da je Bog morao iskorijeniti ne samo izravne progonitelje kršćana nego njihov rod i porod, unatoč vrijednostima koje nevoljko priznaje. Nema, dakle, nikakva popusta. Sudbina kćerke i majke izazivala je čak i samilost puka osjetljivog na patnje. Krvožednost i gramzivost Licinija, iako je on zajedno s Konstantinom izdao edikt o povratu prava kršćana i uz Božju pomoć pobijedio Maksimina Daju kod Hadrijanopola (jednako kao i njegov suvladar Konstantin Maksencija kod Milvijskog mosta), Laktancije uopće ne opravdava, nego ga smatra izvršiteljem Božje volje. Da se konačni obračun Konstantina i Licinija dogodio prije nastanka Laktancijeva djela, vjerojatno bi Licinija i osuđivao, jer su njegove sklonosti Konstantinu više nego evidentne. Čini se da se hladno Laktancijevo držanje prema tome caru može smatrati oportunizmom i među retcima ipak očitati kao pokuda.

Sam Dioklecijan nakon neuspjelih pokušaja da vrati ženu i kćerku gubi volju za životom. U očaju zbog neuzimanja hrane i nespavanja umire u svojoj palači u Spli-

tu.⁴⁰ Ovaj pasus je dosta neuvjerljiv, jer se Dioklecijan već nalazio daleko od Nikomedije u kojoj živi pisac. Sve to izgleda kao konstruirani, literarno efektni opis, ali ne i vjerodostojan kraj progonitelja kršćana i tiranina, k tomu tobože nije mogao podnijeti što su mu kipovi uništeni, a slike ostrugane zajedno s Maksimijanovim, jer su jedna do druge.⁴¹ To je naredio Konstantin, ali ne zbog Dioklecijana nego zbog izdaje svoga tasta Maksimijana. Je li time mogao biti pogođen i Dioklecijan? Držim da to ipak nije vjerojatno. Je li uistinu Laktancije mogao znati što se događalo s Dioklecijanom u Dalmaciji? Nije li ipak nelogično da je iskusan vladar počinio samoubojstvo prije nego što su žena i kćerka umorene? Ta one su tek bile prognane. Daja ih nije ubio, a smrću im nije ni prijetio. Zar toliko dugo prije njihove smrti više nije bilo nikakve nade da ih ipak spasi? Valerija i majka, naime, žive lutajući još pune tri do četiri godine (od svibnja 311. do kraja 314. ili početka 315.). Nada je mogla nestati tek kad su majka i kćerka pogubljene po Licinijevom nalogu. Stoga mi se čini da bi i Dioklecijanova smrt mnogo logičnije padala u godinu 316. kako to, uostalom, neke vijesti izričito donose,⁴² a među njima čak i jedan egipatski papirus koji navodi ne samo godinu, nego i datum smrti (3. prosinca)⁴³ za koji se općenito drži da je vjerodostojan. Dakle, od smrti Valerije i Priske do Dioklecijanove smrti, kako donose neki drugi izvori, proteklo bi nešto manje od dvije godine, upravo toliko vremena da tuga načini svoje i skrši starca.

Kronologija događanja o kojima je ovdje bilo riječi bila bi sljedeća:

1. Dioklecijan ženi Prisku oko godine 270.
2. Valerija se rađa između 270. i 275. godine najkasnije.
3. Dioklecijan daje Valeriju za ženu Galeriju godine 293.

⁴⁰ *Laktancije cap. 42*: "U isto doba bili su po Konstantinovu nalogu oboreni kipovi starijeg Maksimina i izbrisane slike s njegovim likom. I kako su oba seniora bila zajedno naslikana bila su zajedno i uklonjena. Tako je živ Dioklecijan dočekao ono što se nije dogodilo ni jednom drugom ranijem vladaru, i, zbog dvostrukog jada koji ga je spopao, odlučio je umrijeti. U bolnom žaru duše bacao se tamo i ovamo i odbijao spavati i jesti. S jecajem i jaukom i čestim prolijevanjem suza bacao se on nemirno čas na ležaj čas na zemlju. Nakon što je bio najsretniji vladar dvadeset godina, Bog ga je ponizio, kaznivši ga tako nesrećama, da mu je omrznuo život pa je konačno izdahnuo od gladi i jada (Preveo N. C.)."

⁴¹ Tetrarsi su se vrlo često prikazivali zajedno. Usp. na primjer porfirne kipove iz Sv. Marka u Veneciji ili u Vatikanskoj biblioteci (H. P. L'Orange, o.c. str. 6, 27, 99, tab. 4-7.) ili pak biste na klipovima veksila iz Gamzigrada (D. Srejović, *The Representations of Tetrarchs in Romuliana, Antiquite tardive* 2, 1994, str. 143, sl. 1-5 i 8-9).

⁴² Zosimus, *Historia Nova*, 2,8,1 i *Consularia Constantinopolitana* (Chron. Min. I, 231).

⁴³ *Papirus Berliniensis* 13296. O neskladu glede vijesti o Dioklecijanovoj smrti usp. T.D. Barnes, o.c. str. 32; A. Demandt, o.c. str. 59, bilj. 68. Meni se čini da nije baš metodološki ispravno ono što radi W. Kuchoff, str. 933 i d. te bilj. 1707 da kao siguran uzima datum (3. prosinca) a korigira papirus ("Unter Berücksichtigung einer freilich korrigierten papyrologischen Datumsangabe käme somit der 3. Dezember 313 in Frage. Bilo bi mnogo korektnije s metodološke točke gledišta da odbacuje oba podatka iz papirusa, a ne samo jedan (datum)."

4. Valerija postajem augustom godine 308.
5. Majka Priska stiže k Valeriji vjerojatno još prije nego što je umro Galerije, jer se očekivala njegova smrt.
6. Galerije izdaje edikt o slobodi kršćanske vjeroispovijesti.
7. Galerije umire početkom svibnja godine 311.
8. Odmah poslije smrti Galerija Licinije traži od Valerije muževljeve imetak, ali ga ona odbija.
9. Bojeći se Licinija, Valerija prelazi na područje Maksimina Daje. Sve se to događa još iste 311. godine.
10. Maksimin Daja nudi Valeriji brak (svakako još godine 311.), želeći postići (imu-tak) što nadmenošću i silom nije pošlo za rukom Liciniju.
11. Progon Valerije i Priske u razne krajeve imperije, a svakako i u zabačene dijelove Sirije, nakon odbijanja Dajine bračne ponude. Koji bi to dijelovi Sirije bili, teško je reći. Mogli bi biti pustinjski ili goroviti na granici s Malom Azijom. Lutanja traju do Licinijeve pobjede nad Dajom 30. travnja 313. kod Hadrijanopola.
12. Valerija se poslije Licinijeve pobjede skriva u Solunu i čeka što će se dogoditi s Kandidijanom. Nije poznato koliko dugo boravi neopažena u Solunu.
13. Kandidijan je ubijen tijekom godine 313. Poslije toga Valerija bježi još punih 15 mjeseci po rimskom carstvu. Uхваćena je zajedno s majkom i ubijena krajem godine 314. ili početkom 315.
14. Dioklecijan skrhan žalošću umire 3. prosinca godine 316.

Čini se da su Dioklecijan i njegova obitelj daleko čestitiji nego sve osobe koje se pojavljuju na sceni u to doba. Iako Laktancije mrzi progonitelje kršćana i njihove obitelji, njihove vrijednosti mogu se, unatoč tomu, barem donekle nazrijeti. Kod Laktancija nema simpatija za njih kao ni za druge tetrarhijske vladare, osim Konstancija Klora i Konstantina koje pisac pristrano oslikava ružičastim bojama. Međutim, nema dvojbe da pisac koji živi u Nikomediji daleko bolje poznaje prilike u tome bitinijском gradu nego na dalekom zapadu gdje vlada Konstancije Klor. Pisac nešto bolje poznaje jedino Konstantina, jer je potonji neko vrijeme prije Dioklecijanove abdikacije boravio na dvoru pokušavajući se umiješati u carske kombinacije.⁴¹ Svi oni koji progone kršćane su u Laktancijevim očima neljudi i zavrijeđuju najgore, a simpatizeri pozitivci, pa čak i Licinije koji će kasnije i sam omastiti ruke kršćanskom krvlju. Kod Laktancija Licinije ima funkciju osvetnika. Ni za njegove surove i krvave poteze Laktancije nema riječi ni pokude ni pohvale. Zbog toga se njegov spis s pravom ocjenjuje kao pristran. Nema dvojbe kako je Licinije zapravo obračunao sa svim potomcima ili srod-

⁴¹ Laktancije kaputi 19 i 20.

1. Nicomedija 308. god.

2. Antiochija 308. god.

3. Antiochija

4. Kizik 309./10. god.

5. Aleksandrija 308. god.

6. Aleksandrija 308./10. god.

7. Aleksandrija 311. god.

8. Herakleja 311. god.

9. Siscija

10. Solun

11. Solun

12. Solun

13. Serdika 308. god.

14. Serdika 308. god

Sl.2.

Skica Valerijina profila s novca raznih kovnica (prema M. Bergmann)

The sketches of Valeria's profile from coins of various mints (after M. Bergmann)

nicima tetrarhijskih vladara i zapravo postao znatno više od samog Konstantina "grobar" tetrarhije, iako je ponosno i dalje nosio titulu Jovija koju je naslijedio po Dioklecijanovoj liniji nasljeđivanja. Nije po svoj prilici Licinije želio da tetrarhijsk odvjerci budu zapreka njegovoj djeci.

Na kraju još nekoliko riječi o Valerijinom izgledu i prikazima. Za razliku od Priske Valerija se pojavljuje na novcu.⁴⁵ Njen izgled se doima mlađahan. Profil lica je zaobljen. Nos joj je mali, lagano prčast. Podbradak joj je također neznatno zaobljen. Portret je rađen površno i teško bi se moglo reći da iskazuje prave crte lica jedne individualne fizionomije. Valerija nosi tzv. Scheitelzopf frizuru koju karakterizira pletenica što se od vrata svija natrag i stiže na tjeme, gdje je pričvršćena gotovo na čelu. Njezine frizure na raznim primjercima novca pokazuju znatnu uniformiranost (sl. 2). Čini se da kosa može biti glatka ili lagano valovita.⁴⁶ Samo dva portreta na novcu pokazuju nešto različit način češljanja. Jedan (kovnica Solun) (sl. 2, 10) ima pundu na zatiljku,⁴⁷ a drugi (kovnica Serdica) ima oko glave jedan pojas koji izgleda poput trake koja se ovija oko glave i tvori izgled poput turbana (sl. 2, 14).⁴⁸ Na svim primjercima Valerija ima ukras u kosi poput neke vrsti diadema.

Do sada nema pouzdano utvrđenih portreta u plastici (mramor ili bronca). Pretpostavlja se da je Valerija bila prikazana na lijevom tondu kao pandan svome mužu na očuvanom dijelu "Malog" Galerijeva slavoluka u Solunu koji potječe iz Galerijeve palače.⁴⁹ Međutim, jasni tragovi naknadne prepravke pokazuju da je lice žene bilo izmijenjeno. Očevidno je da je riječ o palimpsestu. Corona muralis svjedoči da je augusta bila pretvorena u personifikaciju grada, po svoj prilici poslije smrti Galerija i njegove divinizacije.⁵⁰ To je svojevrsna *damnatio memoriae*. R. Calza je držala da se glava u Ny Carlsberg Glyptothek u Kopenhagenu (inv. br. 835) može odnositi na Valeriju,⁵¹ ali drugi istraživači misle da se radije radi o ženskoj glavi iz kasnijega doba.⁵²

Ženska tetrahrijska glava koja bi mogla pripadati Valeriji je i fragment gornjeg dijela glave podrijetlom iz Salone (sl. 3).⁵³ Glava je od mramora i izvanredne je ljepote, što se vidi unatoč oštećenju. Ima identičnu Scheitelzopf frizuru kao i Valerija. Oko pletenice na tjemenu je žlijeb u kojem je morao biti pričvršćen metalni obruč-

⁴⁵ RIC VI, tab. 9, 196; 10, 43; 11, 29, 34; 13, 57; 14, 58.

⁴⁶ Usp. M. Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhundert n. Chr.* Bonn 1977, Münztafel 6, br. 1-9, 11-13.

⁴⁷ M. Bergmann, o.c. Münztafel 6, 10.

⁴⁸ M. Bergmann, o.c. Münztafel 6, 14.

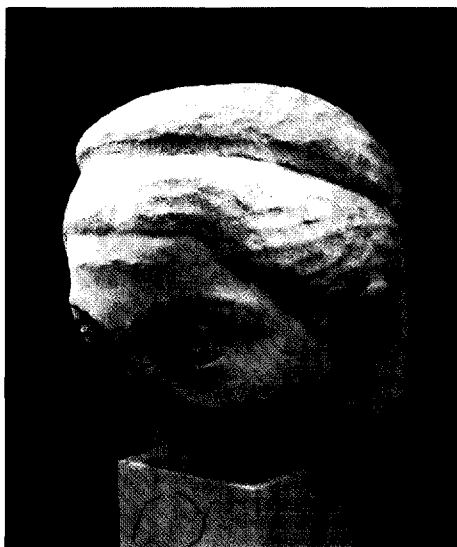
⁴⁹ O tome usp. H.P. L'Orange, *Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-Söhnen 284-361 n. Chr.* Das römische Herrscherbild III, Berlin 1984, str. 151 te Th. Stefanidou Tiveriou, *To mikro tokso tou Galeriou ste Thessalonike*, Athina 1995, str. 11 i d.

⁵⁰ Th. Stefanidou Tiveriou, o.c. str. 112 i d. tab. 1-4. Autorica drži da se to moglo dogoditi već godine 311. Ranije se pak mislio da je promjena uslijedila tek poslije Valerijine smrti.

⁵¹ R. Calza, *Iconografia romana imperiale da Carausio a Giuliano*, Roma 1972, str. 149, br. 42, str. 178, br. 94, tab. 42, 121, 32, 122.

⁵² H.P. L'Orange, o.c. str. 144; F. Johansen, *Roman Portraits III*, Ny Carlsberg Glyptotek, Ny Carlsberg Glyptotek 1995, str. 180, br. 79, sa sl.

⁵³ Usp. N. Cambi, *Imago animi* (o.c.), str. 79 i d, bilj. 582, tab. 169.

Sl.3.

Portret moguće Valerije iz Salone (Arheološki muzej Split)

Portrait of a woman (possible Valeria from Salona (Archeological Museum Split).

diadem. H.P. L' Orange je držao da bi to mogla biti Priska,⁵⁴ ali to je isključeno, jer je posrijedi lice mlade žene. Vjerojatnije je dakle, da bi to bio portret Valerije. Namjerno oštećenje, zapravo udarac kojim je odlomljen donji dio glave je zapravo ono što je već višekratno zapaženo kad su u pitanju carske glave. To je, naime, svojevrsna osveta i divljačko iskaljivanje na kipovima vladara ili poganskih božanstava, ali i ne službena *damnatio memoriae* koja je pogodila mnoge vladare i članove njihovih obitelji i u tetrarhijsko doba.⁵⁵ Međutim, i ova atribucija može se smatrati samo prijedlogom za razmišljanje. Tako se zapravo ne zna kako su izgledale dvije nesretne žene Dioklecijanove obitelji (žena i kćer).

⁵⁴ H.P. L' Orange, l.c.

⁵⁵ Kao što je na primjer bio slučaj sa slikama i kipovima Maksimina Daje. Usp. Eusebije iz Cezareje, *Historia Ecclesiae*, IX, 11, 2. Pisac navodi: "Samoga su Maksimina vladari (Konstantin i Licinije op. N.C.) javno proglasili neprijateljem. Istaknuli su javnim oglasima na stupovima da je najbezbožniji, imenom najbesramniji i Bogu najomraženiji tiranin. Što se tiče svih slika koje su u svakom gradu postojale u čast njemu i njegovoj djeci, neke su, s visa bačene na tlo, nogama pogažene. Neke su postale beskorisne jer su lica potamnjena crnom bojom. Isto bijaše i s kipovima koji su mu dignuti u čast. Jednako su oboreni razlupani. Ležali su na podsmjeh i šalu onima koji su ih htjeli zlostavljati i vrijeđati

Dioklecijan je, prema tome, osobnom tragedijom platio svoj sustav smjene na tronu koju su okaljali njegovi suvladari svojom pohlepom, bahatošću, bolesnom častohleпношću, pohotom i drugim "vrlinama". Da je ostao samovladar, vjerojatno mu obitelj ne bi stradala na onako krvav način kako to opisuje Laktancije i vjerojatno bi ga PPrisca i Valeria nadživjele. Vizionarstvo nije jamstvo da će biti dobro shvaćeno kod suvremenika, a to su okrutno naplatili čak i oni koji su se Dioklecijanovim sistemom uspješno i koristili. Dioklecijanov primjer tomu je jasan dokaz.

SUMMARY

Diocletian's Wife Prisca and His Daughter Valeria

If Lactantius had not mentioned that the name of Diocletian's wife was Prisca, her name would not have been known at all. The year of her birth is not known, but she must have been born around 250 AD or slightly later. Lactantius mentioned Diocletian's wife and daughter (without stating their names) when speaking of the emperor's strong passion for building. Both were involved in the events at the beginning of persecution of Christians when they were forced to offer a sacrifice. Obviously, Prisca came with Diocletian to his palace in Split after abdication on May 1st 305 and went to Thessalonica to assist Valeria during Galerius' illness or immediately after his death in 311. Diocletian did not give the title of Augusta to his wife which almost all emperors' wives before her had got. Very probably Diocletian had not other extramatrimonial relations since he would have had other children like some of his other corulers (Constantius I and Galerius). This is the evidence that Diocletian did not rely on his own family in his combinations for the succession of the throne.

Very probably Prisca was portrayed in a tondo near her husband's in Diocletian's Mausoleum in Split (fig. 1). The bust is rather rough as are other figures in the frieze. The woman has not contemporary coiffure. Its shape resembles those of Roman goddesses or various personifications. Nevertheless, the bust does not represent such an ideal person. The parallel with the woman in the tondo of the so-called Small arch in Thessalonica is not correct. The woman's head on the arch in Galerius' palace was recut and turned into the town goddess after Valeria's fall. The Split head was not recut. J. Meischner cautiously attributed to Prisca a head of an old woman from Louvre, but this identification is questionable.

Valeria must have been born between 270 and 275, if she was 18 or 20 years old when she married Galerius in 293. Lactantius did not mention her possible previous marriages. Diocletian must have been from 25 to 35 years old between 270 and 280. Diocletian and Prisca had only Valeria and the latter had no children.

Two important events were related to Valeria before Galerius' death. Lactantius speaks about Diocletian's passion for building mentioning among other constructions the palaces for his wife and daughter. But, it is obviously an exaggeration since before her marriage Valeria was very young and she could not live alone. After marriage she lived with Galerius in his

palaces in Thessalonica, Sirmium or somewhere else where he might have had his residences. Both women were mentioned for the second time when they were forced to offer a sacrifice at the beginning of the persecutions of Christians. Some scholars believe that Lactantius narrative could suggest that they were Christians, but it is more likely that their sacrifice only publicly demonstrated what had to be done.

But the most important chapters in Lactantius text are 35, 39, 40, 41, 42, 50 and 51 dealing with the events after horrible Galerius' death when Valeria lost his high protection. Regardless of the fact that the mentioned chapters are not ordered one after the other (they follow logic of Lactantius' narration) they reveal Valeria's further destiny. These chapters show her noble character. Valeria did not obey her husband's wish to be under the protection of Licinius. Lactantius explains that she felt more safe with Maximin Daja since he was still married. But, in spite of being married Daja offered marriage to Valeria. Some scholars assume that by marrying Valeria the emperor wanted to demonstrate his close link with Diocletian. But it is more likely that he wanted to come into possession of enormous Galerius' property. Obviously, both rulers (Licinius and Daja) desired the same (Galerius' heritage) but they differed in the way of realization of their desire. Licinius ordered her to leave him Galerius' property (chapter 41), while Daja had another plan: to seize the property by means of marriage. The link with Diocletian was probably only in the background. Galerius' widow decided to fight for her legal rights. She fled from Licinius and refused the marriage plan of Daja. When refusing him she gave human and logical excuses: she is in mourning and she can not accept the marriage since the ashes of her husband are still warm. Valeria answered also that he (Daja) had his wife and that she did not deserve such treatment. Valeria herself could expect the same destiny and besides it was not an appropriate marriage for a woman of such rank and status.

However, Valeria's behaviour after Daja's death was even more worth admiring. After Licinius' victory over Maximin Daja she was very anxious: not for herself but for the further destiny of Galerius' son Candidianus. She appeared in Nicomedia in a simple dress to see what would happen with Candidianus. Their stay there must have lasted several months since it seemed that the young prince was held in honour with Licinius. This must have been very dangerous for Valeria because of the Licinius' bad character. After Candidianus' was murdered she fled once again and wandered throughout the eastern part of the empire for more than 15 months. Finally mother and daughter were caught in Thessalonica and executed. Lactantius obviously admired Valeria because he described her with words like: courage, virtue, chastity, frankness, etc.

According to Lactantius Diocletian fell in despair after repeated and unsuccessful attempts to rescue his wife and daughter and died after refusing food and sleep. This seems hard to believe since Diocletian was already far away from Nicomedia where the author lived. It is not very likely that besides Diocletian's private tragedy, he also saw the destruction of his statues and pictures portraying him together with his coruler Maximian (Constantine order it because of Maximian's treason). An experienced ruler could not commit suicide before the murder of his wife and daughter had really occurred. In that moment the women were only banished. Lactantius reports that Daja had not guts to kill them, in spite of his wrath. The women wandered from 311 until the end of 314 or the beginning of 315. The hope for Diocletian might have died only after execution of both women. So, it is more likely that Diocletian died on December 3rd, 316 as some other sources report.

Valeria's portraits appear on her coins struck from 308 to 311. Her profile, appearance and coiffure are always very similar (Fig. 2). Unfortunately, her portrait on the so called Small arch in Galerius' palace in Thessalonica was recut and turned into the personification of the town after Galerius' death. It is worth mentioning that a fragment of a young woman's portrait (upper part) from Salona might represent Valeria (fig. 3). The quality of the head, "*damnatio memoriae*" (since it was intentionally destroyed) and diadem (the groove is preserved) show that it must have belonged to a very important person of Tetrarchic age.

So, Diocletian paid very high price for his Tetrarchic system of succession to the throne by his personal tragedy. His elaborate system could not function much longer than his creator. It was soon ruined by his greedy, arrogant and ambitious successors.